Ritrýnd grein birt 31. desember 2020

Menntun til sjálfbærni – staða Íslands

Bryndís Sóley Gunnarsdóttir, Sólveig María Árnadóttir,
Bragi Guðmundsson og Ólafur Páll Jónsson

► Abstract ► Um höfunda ► About the authors ► Heimildir

Viðfangsefni þessarar greinar er hluti af samnorrænu verkefni sem unnið var á vegum Norrænu ráðherranefndarinnar og hefur það að markmiði að kanna hvernig Norðurlöndunum hefur tekist að innleiða Heimsmarkmið 4.7 um menntun til sjálfbærrar þróunar. Rannsóknarsviðið er víðtækt en hér verður sérstaklega hugað að tveimur meginþáttum. Annars vegar er litið til þess hvað lög og reglugerðir segja um menntun til sjálfbærni á Íslandi og hins vegar eru tveir grunnskólar skoðaðir sérstaklega til þess að fá innsýn í hvernig þeir vinna að þeim þáttum sem falla undir markmið 4.7.

Gagnaöflun var tvenns konar. Annars vegar var gerð textagreining á lögum um grunnskóla, núgildandi *Aðalnámskrá grunnskóla* frá 2011, skólastefnum sex sveitarfélaga og skólanámskrám þátttökuskólanna tveggja. Hins vegar voru tekin þrjú rýnihópaviðtöl í sömu grunnskólum, það er Síðuskóla á Akureyri og Þelamerkurskóla í Hörgársveit.

Textagreiningin leiðir í ljós að í lögum um grunnskóla er lítið fjallað um hugtökin sjálfbærni, mannréttindi, kynjajafnrétti, menningarlega fjölbreytni og alheimsvitund, sem öll eru grundvallarhugtök í nefndu Heimsmarkmiði. Í *Aðalnámskrá grunnskóla* eru hins vegar sett fram metnaðarfull markmið í tengslum við þau. Sveitarfélögin sex leggja mismikla áherslu á hugtökin í skólastefnum sínum en innan beggja þátttökuskólanna virðist unnið metnaðarfullt starf í tengslum við þau. Þannig læra nemendur bæði um hugtökin í verki og í gegnum skipulögð verkefni í ólíkum námsgreinum þótt viðfangsefni sem falla undir umhverfismennt séu mest áberandi.

Efnisorð: Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna, sjálfbærni, menntun til sjálfbærrar þróunar, mannréttindi, kynjajafnrétti, menningarleg fjölbreytni og alheimsvitund

Inngangur

Í þessari grein er athyglinni beint að menntun til sjálfbærrar þróunar á Íslandi. Hún byggir í grunninn á meistaraverkefni Bryndísar Sóleyjar og Sólveigar Maríu en allir höfundar eru þátttakendur í rannsóknarverkefni á vegum Norrænu ráðherranefndarinnar undir forystu Íslands (Norræna ráðherranefndin, 2018). Markmiðið er að kortleggja stöðuna á Norðurlöndum í tengslum við innleiðingu á Heimsmarkmiði 4.7 um menntun til sjálfbærni. Þar segir:

> Eigi síðar en árið 2030 verði tryggt að allir nemendur öðlist nauðsynlega þekkingu og færni til þess að ýta undir sjálfbæra þróun, meðal annars með menntun sem er ætlað að efla sjálfbæra þróun og sjálfbæran lífsstíl, með því að hlúa að friðsamlegri menningu, með mannréttindum, kynjajafnrétti, alheimsvitund, viðurkenndri menningarlegri fjölbreytni og framlagi menningar til sjálfbærrar þróunar (Félag Sameinuðu þjóðanna, e.d.-a).

Lykilhugtök sem unnið er með eru *sjálfbærni* og *sjálfbær þróun, mannréttindi, kynjajafnrétti, menningarleg fjölbreytni* og *alheimsvitund*. Í þessari grein er áherslan lögð á sjálfbærni en jafnframt er fjallað um tengsl við hina fjóra þættina svo heildarmyndin sé skýr.

Með því að innleiða Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna um sjálfbæra þróun á tímabilinu 2016–2030 er stefnt að betra lífi, lífsskilyrðum og umhverfi og eru aðildarríki Sameinuðu þjóðanna skuldbundin til að innleiða þau á gildistíma þeirra. Alls eru markmiðin sautján talsins og undirmarkmiðin 169. Íslensk menntastefna eins og hún birtist í sameiginlegum hluta aðalnámskráa leik-, grunn- og framhaldsskóla kveður á um mikilvægi sjálfbærni þar sem hún er einn af sex grunnþáttum menntunar og á að fléttast inn í allt skólastarf. Grunnþættirwnir lýðræði og mannréttindi og jafnrétti varða auk þess með beinum hætti aðra þætti sem nefndir eru í Heimsmarkmiði 4.7. Grunnþættirnir birtust fyrst í aðalnámskrám árið 2011 en síðan þá hafa stjórnvöld haft mismikið frumkvæði að því að fylgja þeim eftir, sem og öðrum áherslum stefnunnar. Að því verður komið síðar.

Athugunarefnin í þessari rannsókn eru í meginatriðum tvö. Annars vegar er litið til þess hvað lög, reglugerðir og námskrár segja um menntun til sjálfbærni á Íslandi og hins vegar eru tveir grunnskólar skoðaðir sérstaklega til þess að fá innsýn í starfsemi þeirra á þessu sviði. Til að leita svara við þessum atriðum var gagnaöflun skipt í tvennt. Annars vegar var gerð textagreining þar sem rýnt var í lög um grunnskóla, *Aðalnámskrá grunnskóla* frá 2011, stefnur sex sveitarfélaga (Akureyrarbæjar, Fljótsdalshéraðs, Hörgársveitar, Ísafjarðarbæjar, Reykjavíkurborgar og Skaftárhrepps) og skólanámskrár tveggja þátttökuskóla, Síðuskóla og Þelamerkurskóla. Hins vegar voru tekin þrjú rýnihópaviðtöl í þessum sömu grunnskólum. Í hvorum skóla var rætt við 1) skólastjórnendur, 2) rýnihóp kennara og 3) rýnihóp fimmtán til sextán ára nemenda.

Sjálfbærni og sjálfbær þróun

Hugtökin sjálfbærni og sjálfbær þróun fela í sér að fólk leitist við að „uppfylla þarfir sínar á hverjum tíma án þess að skerða möguleika komandi kynslóða til að gera slíkt hið sama“ (Sigrún Helgadóttir, 2013, bls. 7). Sjálfbær viðleitni er ekki ný af nálinni heldur má segja að veiðimenn, bændur og fiskimenn hafi leitast við að lifa í sátt við umhverfi sitt á hverjum tíma vegna þess að á því byggðist afkoma þeirra. Árangurinn var eðlilega misjafn en afleiðingar rányrkju þó yfirleitt bæði tíma- og svæðisbundnar fyrir daga iðnvæðingar og umtalsverðrar þéttbýlismyndunar. Með skýrslu Sameinuðu þjóðanna, *Sameiginleg framtíð okkar* (Brundtland, 1987), var sjálfbær þróun skilgreind þannig að hún byggðist á þremur stoðum, það er að segja efnahagsvexti, félagslegri velferð og jöfnuði og vernd umhverfisins þar sem stoðirnar þrjár væru háðar hver annarri og að vinna þyrfti samtímis að þeim öllum (Brundtland, 1987, bls. 13; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson o.fl., 2008, bls. 7–8).

Íslensk stjórnvöld hafa mótað stefnu um sjálfbæra þróun sem birtist meðal annars í alþjóðlegum samningum og löggjöf. Til að mynda er fjallað um sjálfbærni í aðalnámskrám leik-, grunn- og framhaldsskóla en með tilkomu nýrrar aðalnámskrár árið 2011 varð sjálfbærni í fyrsta sinn einn af sex grunnþáttum menntunar (Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2017, bls. 20). Segja má að sú breyting hafi verið í takt við auknar og breyttar kröfur um menntun til sjálfbærni víðs vegar um heiminn, þar á meðal á Íslandi, þar sem árin 2005–2014 höfðu verið skilgreind af Sameinuðu þjóðunum sem áratugur menntunar til sjálfbærrar þróunar (UNESCO, e.d.).

Samkvæmt stöðuskýrslu sem rituð var af verkefnastjórn íslenskra stjórnvalda um Heimsmarkmiðin hefur innleiðing á grunnþáttum menntunar, þar á meðal sjálfbærni, gengið vel á öllum skólastigum. Það sem vefst þó fyrir mörgum kennurum er að samtvinna grunnþættina við daglegt skólastarf. Auk þess hefur það reynst áskorun að viðhalda því að allir aðilar skólasamfélagsins vinni saman að innleiðingu grunnþáttanna (Verkefnastjórn íslenskra stjórnvalda um Heimsmarkmiðin, 2018, bls. 20).

Veturinn 2008–2009 unnu átta íslenskir leik- og grunnskólar ásamt Háskóla Íslands og Háskólanum á Akureyri að þróunarstarfi sem nefnt var GETA til sjálfbærni – menntun til aðgerða (Stefán

Bergmann o.fl., 2010, bls. 5). Meginmarkmið verkefnisins var að þróa starf skólanna í átt að menntun til sjálfbærrar þróunar. Lögð var áhersla á að skapa heildarsýn á skólastarfið og koma í veg fyrir að markmið eða sjónarmið einstakra fræðigreina stýrðu starfinu. Sjálfbær þróun var því gerð að viðmiði við val á viðfangsefnum. Auk þess var leitast við að virkja nemendur og kennara með það markmið í huga að allir þjálfuðust í verki til lýðræðislegrar þátttöku og ábyrgðar. Í ágúst 2010 kom út skýrsla þar sem greint var frá helstu verkefnum sem unnin voru í skólunum og tengdust menntun til sjálfbærni og þau metin út frá tilteknum gæðaviðmiðum. Að sögn þátttakenda leituðust skólarnir við að byggja ofan á reglulegt skólastarf eða önnur þróunarverkefni en töldu að GETU-verkefnið hefði leitt til þess að einhver verkefnanna öðluðust nýja vídd. Til dæmis fékk verkefni um umhverfismál í fyrsta sinn samfélagslega vídd. Þróunarverkefnið sýndi jafnframt fram á hversu mikilvægt er að virkja samfélagið til þátttöku þegar kemur að menntun til sjálfbærni. Þannig leiðir aukið samstarf til farsælla skólastarfs enda er það eitt af lykilatriðum sjálfbærrar þróunar (Stefán Bergmann o.fl., 2010, bls. 5 og 49).

Mannréttindi

Alla jafna er lagður þrenns konar skilningur í hugtakið mannréttindi, það er lagalegur, pólitískur og siðfræðilegur skilningur. Þetta stafar af því að mannréttindi byggja á ýmsum gildum og siðferðilegum kröfum sem réttarkerfið byggir á en ráðast hvorki af lagalegum skilgreiningum né eru veitt með lögum (Stjórnarráð Íslands, e.d.-a). Hins vegar eru mannréttindi oft skilgreind eða tryggð með lögum, til dæmis í ýmsum lögum um jafnrétti, Mannréttindasáttmála Evrópu, Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna og Alþjóðasamningi um efnahagsleg, félagsleg og menningarleg réttindi. Í alþjóðlegri löggjöf er kveðið á um skyldur stjórnvalda til að stuðla að og vernda mannréttindi (Alþingi, e.d.; Stjórnarráð Íslands, e.d.-a).

Í *Aðalnámskrá grunnskóla* frá 2011/2013 er hugtökunum mannréttindi og lýðræði skeytt saman í einn grunnþátt. Í námskránni er kveðið á um að mannréttindi allra verði ekki tryggð nema með því að stuðla að og skapa vettvang þar sem gætt er að heilbrigði og velferð hvers og eins ásamt því að berjast gegn mismunun og hvers konar ofbeldi. Þar segir jafnframt að gagnrýnin hugsun og ígrundun um grunngildi samfélagsins séu lykilatriði í lýðræðis- og mannréttindamenntun. Þetta felur meðal annars í sér að koma þarf á virku samstarfi skóla við heimili nemenda, æskulýðs- og íþróttastarf og grenndarsamfélagið allt. Slíkt samstarf er einmitt einn af hornsteinum sjálfbærrar þróunar. Þannig er lögð áhersla á að skólar geti tekið þátt í að skapa samábyrgt og sjálfbært samfélag (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 16–17 og 21).

Kynjajafnrétti

Jafnréttislög voru fyrst sett á Íslandi árið 1976. Nú eru í gildi lög frá árinu 2008 um jafnan rétt og jafna stöðu kvenna og karla. Í lögunum er kveðið á um að nemendur á öllum skólastigum skuli fá fræðslu um jafnréttismál. Einnig þurfa skólar að búa kynin undir jafna þátttöku í samfélaginu þannig að drengir og stúlkur eigi sem víðtækasta og jafnasta möguleika. Auk þess er lögð áhersla á að ákvæði laganna séu höfð að leiðarljósi í öllu skólastarfi, það er í kennslustundum og í öllum samskiptum (Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla nr. 10/2008). Nánar er kveðið á um útfærslu laganna í aðalnámskrám. Þar er orðið jafnrétti notað sem regnhlífarhugtak og tiltekið að jafnréttismenntun eigi að fara fram á öllum skólastigum. Markmiðið er að skapa öllum tækifæri til að þroskast á eigin forsendum, rækta hæfileika sína og læra að lifa ábyrgu lífi (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 22, 38 og 49).

Vert er að taka fram að kynjatvíhyggja (e. gender dualism) er ríkjandi í lögum um grunnskóla og aðalnámskrá þar sem einungis er gert ráð fyrir tveimur kynjum, það er karlkyni og kvenkyni. Umræðan í samfélaginu síðustu ár hefur leitt til aukinnar vitundarvakningar um mikilvægi þess að breyta orðræðunni og gera hana kynlausa þar sem kynin eru fleiri en tvö og sumir einstaklingar kjósa að skilgreina ekki kyn sitt (Hinsegin frá Ö til A, e.d.; Killerman, e.d.).

Nokkrar rannsóknir hafa verið gerðar hérlendis á hvernig staðið er að kynjajafnréttisfræðslu. Eygló Árnadóttir (2009) komst að þeirri niðurstöðu að jafnréttislög frá 1991 dygðu ekki til að kynjajafnréttisfræðslu væri sinnt í grunnskólum. Ástæðan væri einkum sú að hvorki væri tilgreint hvað fælist í kynjajafnréttisfræðslu né hvernig hún ætti að fara fram. Eygló komst jafnframt að því að áhugaleysi og ótti við hugtakið *femínisti* væru meginástæður þess að kennarar væru hræddir við að taka að sér kynjajafnréttisfræðslu (bls. 127).

Tveimur árum síðar komust Þorgerður Einarsdóttir og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson (2011) að svipaðri niðurstöðu um veika stöðu jafnréttisfræðslu. Ástæðuna röktu þau fyrst og fremst til áhugaleysis þeirra sem sinntu kennaramenntun í háskólum landsins og þar með einnig meðal brautskráðra kennara. Þá töldu þau að skortur væri á námsefni um kynjajafnrétti og þótt nokkur tilraunaverkefni hefðu verið sett af stað í grunn- og framhaldsskólum landsins hefði þeim öllum lokið án þess að jafnréttismenntun öðlaðist fastan sess (bls. 9–11).

Í spurningakönnun Guðnýjar S. Guðbjörnsdóttur og Steinunnar Helgu Lárusdóttur (2017) var leitað eftir viðhorfum, þekkingu og áhuga skólastjóra í leik-, grunn- og framhaldsskólum í Reykjavík á kynjajafnrétti og kynjajafnréttisfræðslu. Niðurstöður leiddu í ljós mikinn áhuga og ákall eftir aukinni kynjajafnréttisfræðslu fyrir nemendur, kennara og stjórnendur. Flestir skólastjóranna sögðust telja að margt mætti bæta og voru áhugasamir um að fá fræðslu um kynjajafnrétti inn í skólana til að vinna gegn staðalmyndum og kynferðislegri áreitni (bls. 1 og 19).

Jafnréttisnefnd Kennarasambands Íslands og Landssamtök íslenskra stúdenta hafa kallað eftir að kynjafræði verði gerð að skyldufagi í öllu kennaranámi. Með því telur Jafnréttisnefnd KÍ að kennaraefni verði betur í stakk búin til að takast á við kynjajafnréttisfræðslu og geti þannig einnig stuðlað að markvissari fræðslu (Kennarasamband Íslands, 2019; Landssamtök íslenskra stúdenta, 2019).

Menningarleg fjölbreytni og alheimsvitund

Í Alþjóðasamningi Sameinuðu þjóðanna um efnahagsleg, félagsleg og menningarleg réttindi (nr. 10/1979) er kveðið á um skuldbindingar ríkja sem hafa fullgilt samninginn, þar á meðal í tengslum við menningarlega fjölbreytni. Ákvæðið felur í sér rétt hvers menningarhóps til að þróa og viðhalda eigin menningu og rétt einstaklinga til að ástunda þá menningu sem þeir kjósa. Í samningi Sameinuðu þjóðanna um að vernda og styðja við fjölbreytileg menningarleg tjáningarform segir að menningarleg fjölbreytni sé sameiginleg arfleifð mannkyns og forsenda friðar og öryggis. Hún sé jafnframt helsti hvati sjálfbærrar þróunar þar sem hún stuðli að fjölbreytilegum heimi með margvíslegum möguleikum hvers og eins til að nýta hæfileika sína (Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna, 2005, bls. 1).

Til að stuðla að, efla og viðhalda menningarlegri fjölbreytni er mikilvægt að einstaklingar búi yfir alheimsvitund sem felur í sér að þekkja, skilja og virða mismunandi gildi, borgaralegar skyldur og réttindi fólks í ólíkum menningarsamfélögum. Segja má að menntun til sjálfbærni stuðli að aukinni alheimsvitund þar sem nemendur öðlast aukinn skilning á hvernig daglegar ákvarðanir í eigin lífi geta haft áhrif á líf fólks um allan heim. Séu nemendur færir um að setja sig í spor annarra og þekkja til ólíkra menningarheima eru þeir betur í stakk búnir en ella til að taka upplýstar ákvarðanir um málefni sem tengjast umhverfis-, félags- og efnahagslegum stoðum sjálfbærrar þróunar (Sisk, 2010, bls. 10–11; van der Westhuizen og Maree, 2010, bls. 54).

Aðferðir við gagnaöflun

Eins og áður hefur komið fram var gagnaöflun tvíþætt. Annars vegar textagreining á gildandi lögum um grunnskóla og *aðalnámskrá grunnskóla* og hins vegar rýniviðtöl í þátttökuskólunum tveimur.

Til að fá þversnið af skólastefnum íslenskra sveitarfélaga var rýnt í sex stefnur. Í fyrsta lagi þeirra

sveitarfélaga sem þátttökuskólarnir tilheyra, Akureyrarbæjar og Hörgársveitar. Í öðru lagi stefnur fjögurra víðfeðmra og/eða fjölmennra sveitarfélaga í ólíkum landshlutum. Fyrir valinu urðu Fljótsdalshérað, Skaftárhreppur, Reykjavíkurborg og Ísafjarðarbær. Gögnin voru greind með tilliti til undirþátta Heimsmarkmiðs 4.7, það er menntunar til sjálfbærni, mannréttinda, kynjajafnréttis, menningarlegrar fjölbreytni og alheimsvitundar.

Hljóðrituð viðtöl voru tekin í nóvember 2019 við þrjá rýnihópa í tveimur grunnskólum, Síðuskóla á Akureyri og Þelamerkurskóla í Hörgársveit. Í upphafi verkefnisins var gert ráð fyrir að þátttökuskólarnir yrðu þrír, það er að segja einn á höfuðborgarsvæðinu, einn á Akureyri og einn í dreifbýli. Ekki tókst að fá skóla í Reykjavík til þátttöku og urðu þátttökuskólarnir því einungis tveir. Skólarnir voru valdir með hagkvæmniúrtaki (Björn Bergsson, 2014, bls. 173). Í hvorum skóla var rætt við skólastjórnendur, rýnihóp kennara og rýnihóp nemenda. Í hópi stjórnenda var notað heildarúrtak þar sem rætt var við bæði skólastjóra og deildarstjóra eða aðstoðarskólastjóra. Kennarar voru valdir með hentugleikaúrtaki og var rætt við fjóra kennara í Síðuskóla og tvo í Þelamerkurskóla. Nemendur voru valdir með tilgangsúrtaki þar sem umsjónarkennarar völdu þrjá til sex nemendur er þeir töldu að hentuðu markmiði rannsóknarinnar og hefðu eitthvað til málanna að leggja. Í viðtölunum var leitast við að fá innsýn í reynsluheim og skoðanir þátttakenda varðandi sjálfbærnimenntun. Greining fór fram meðan á samræðunum stóð, strax eftir að þeim var lokið og eftir að viðtölin höfðu verið skrifuð upp (Katrín Blöndal og Sigríður Halldórsdóttir, 2013, bls. 130–131).

Stærð þátttökuskólanna er ólík. Í Síðuskóla eru um þrjú hundruð og sjötíu nemendur en í Þelamerkurskóla eru þeir í kringum sjötíu. Báðir skólarnir eru fyrir nemendur á aldrinum sex til sextán ára. Í Síðuskóla er hverjum árgangi skipt upp í tvær bekkjardeildir. Í Þelamerkurskóla er hins vegar þremur til fjórum árgöngum kennt saman.

Að ýmsum siðferðilegum atriðum þurfti að huga við framkvæmd rannsóknarinnar. Til að fá upplýst samþykki frá þátttakendum voru þeir fræddir um tilgang og hvernig unnið yrði úr niðurstöðum. Í því fólst meðal annars að gera þátttakendum ljóst að nöfn þeirra grunnskóla sem tækju þátt yrðu birt í verkefninu til að auka gagnsæi og trúverðugleika rannsóknarinnar. Allir þátttakendur voru jafnframt upplýstir um að persónugreinanleg atriði, svo sem nöfn starfsmanna eða nemenda, myndu ekki koma fram. Jafnframt var þeim gert ljóst að þeir væru ekki skyldugir til að taka þátt og mættu hætta við þátttöku hvenær sem væri. Fengið var skriflegt leyfi frá foreldrum fyrir þátttöku barna þeirra í rýnihópaviðtölum. Meðan á viðtölunum stóð leituðust rannsakendur við að takmarka þau áhrif sem þeir sjálfir höfðu á samræðurnar (Creswell, 2012, bls. 230–231; Katrín Blöndal og Sigríður Halldórsdóttir, 2013, bls. 134; Lög um persónuvernd og vinnslu persónuupplýsinga nr. 90/2018; Sigurður Kristinsson, 2013, bls. 83).

Niðurstöður

Í þessum kafla verður greint frá helstu niðurstöðum. Fyrst er fjallað um niðurstöður úr textagreiningu á lögum um grunnskóla og á texta Aðalnámskrár grunnskóla í tengslum við lykilþætti rannsóknarinnar. Þar á eftir kemur sams konar greining á skólastefnum sveitarfélaganna sex og loks er greint frá niðurstöðum rýnihópaviðtalanna. Að lokum verður lagt mat á hvernig unnið er með Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna 4.7 og lykilhugtök rannsóknarinnar í þátttökuskólunum tveimur.

Lög um grunnskóla

Gildandi lög um grunnskóla eru frá árinu 2008 en þau hafa tekið nokkrum áherslubreytingum, nýjasta uppfærsla laganna er frá 5. júlí 2019. Ekki er minnst á hugtakið sjálfbærni í lögunum en orðið umhverfi kemur fyrir sex sinnum, þó aðeins einu sinni með vísan til náttúrulegs umhverfis. Í öðrum tilvikum snýr umfjöllun að námsumhverfi eða umhverfi í framhaldsskólum. Orðin náttúra, náttúruvernd og loftslag koma heldur ekki fyrir í lögunum. Lögin eru þó ekki alveg þögul um sjálfbærnimál. Í sérstökum kafla sem fjallar um inntak náms, námsskipan, námsframboð, námsmat

og starfstíma er listi yfir tólf námsgreinar og fræðasvið sem aðalnámskrá ætti að útfæra. Þar er meðal annars kveðið á um að ein greinin skuli leggja áherslu á „líkamlega og andlega velferð, heilbrigða lífshætti og ábyrga umgengni við líf og umhverfi“ (greinar 2, 24, 33 og 42). Þetta er það næsta sem lögin komast að fjalla um sjálfbærnimenntun.

Hugtakið mannréttindi kemur aldrei fyrir í lögunum þó fjallað sé um atriði sem varða mannréttindi. Til að mynda er í þrettándu grein laganna kveðið á um að allir nemendur grunnskóla eigi rétt á kennslu við hæfi í námsumhverfi sem tekur mið af þörfum hvers og eins.

Hugtakið jafnrétti kemur tvisvar sinnum fyrir í lögunum þar sem kveðið er á um að starfshættir grunnskóla skuli mótast af jafnrétti. Auk þess er tilgreint að í aðalnámskrám skuli vera ákvæði er varðar jafnréttismál og að undirbúa eigi bæði kyn undir þátttöku í samfélaginu (greinar 2, 24 og 25).

Í annarri grein laganna er kveðið á um að grunnskólar eigi að leggja áherslu á íslenska menningu og þátttöku í lýðræðislegu samfélagi sem er í stöðugri þróun. Auk þess eiga grunnskólar að stuðla að víðsýni nemenda og efla skilning þeirra á umheiminum. Þó er hvorki minnst beint á menningarlega fjölbreytni né alheimsvitund.

Aðalnámskrá grunnskóla

Mennta- og menningarmálaráðuneytið gefur út *aðalnámskrá grunnskóla* á grundvelli laga um grunnskóla. „Aðalnámskrár hafa ígildi reglugerðar og í þeim er kveðið nánar á um útfærslu laga og reglugerða. Þær kveða m.a. á um markmið og fyrirkomulag skólastarfs, kennsluskipan og viðmið um námskröfur og námsframvindu“ (Stjórnarráð Íslands, e.d.-b). Samkvæmt ráðuneytinu eru aðalnámskrár í sífelldri endurskoðun (Stjórnarráð Íslands, e.d.-b). Sú nýjung var gerð árið 2011 að sérstaklega voru skilgreindir sex grunnþættir menntunar sem mynda kjarna menntastefnunnar og varða starfshætti, inntak og umhverfi náms á öllum skólastigum. Tilgangur þeirra er meðal annars að skapa samfellu í íslensku skólastarfi (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 11–13). Tilkoma grunnþáttanna má segja að hafi verið svar stjórnvalda við ákalli um breytingar í kjölfar hrunsins árið 2008. Háværar kröfur urðu um endurskoðun á öllu lýðræðiskerfinu og menntakerfið var þar ekki undanskilið. Aðalnámskrár voru því endurskoðaðar og grunnþættir menntunar birtir (Ólafur Páll Jónsson, 2018, 62 o.áfr.; Sigrún Helgadóttir, 2013, bls. 7 og 10).

Í grein Ingólfs Ásgeirs Jóhannessonar (2017) koma fram niðurstöður athugunar á hvernig hugmyndir um sjálfbærni í grunnþáttakafla aðalnámskrár frá 2011 samræmast sérnámskrám leik-, grunn- og framhaldsskóla. Samkvæmt niðurstöðum athugunarinnar koma hugtökin sjálfbærni, sjálfbær þróun og sjálfbærnimenntun alls 65 sinnum fyrir á einhvern hátt í *Aðalnámskrá grunnskóla*. Nánar til tekið koma hugtökin alls 27 sinnum fyrir í umfjöllun um grunnþættina, ýmist í almennum kafla um grunnþætti menntunar, sérstökum kafla um sjálfbærni eða í umfjöllun um aðra grunnþætti. Þá koma hugtökin 29 sinnum fyrir í greinasviðahluta en einungis eru þrjú dæmi um notkun hugtakanna í almennum köflum námskrárinnar.

Hugtakið mannréttindi kemur fimmtán sinnum fyrir á einhvern hátt í *Aðalnámskrá grunnskóla*, þar af tíu sinnum í umfjöllun um grunnþættina. Minnst er á mannréttindi í tengslum við kennsluhætti og námsmat í íslensku þar sem kveðið er á um að samræður og tjáning í ræðu og riti sé forsenda þess að standa vörð um mannréttindi (bls. 116). Auk þess er lögð áhersla á hugtakið í hæfniviðmiðum fyrir samfélagsgreinar þar sem markmiðið er að nemendur geti „rökrætt gildi jafnréttis og mannréttinda á öllum sviðum samfélagsins og þekki almenn ákvæði um mannréttindi“ (bls. 202). Loks er minnst á hugtakið í tengslum við upplýsinga- og tæknimennt (bls. 225).

Í *Aðalnámskrá grunnskóla* er hugtökunum mannréttindi og lýðræði skeytt saman í einn grunnþátt. Í umfjöllun um grunnþáttinn kemur fram að mannréttindi séu ein forsenda lýðræðis og að skólum beri að rækta það viðhorf meðal nemenda að samfélagið eigi að vera lýðræðislegt. Einnig er kveðið á um að nemendur eigi að læra um lýðræði í lýðræði og að skólum beri að taka „tillit til áhuga

nemenda og ábyrgðar þeirra á eigin námi. Einnig þarf að efla þekkingu á grundvallarréttindum barna og fullorðinna með hliðsjón af íslenskri löggjöf og alþjóðasamningum“ (bls. 21). Í námskránni eru samfélagsgreinar og lífsleikni taldar upp sem kjölfesta þekkingar og viðhorfa gagnvart lýðræði og mannréttindum þó að lýðræðislegur hugsunarháttur eigi við í öllum námsgreinum. Að lokum kemur fram í umfjöllun um grunnþáttinn að lýðræðis- og mannréttindamenntun byggist á gagnrýninni hugsun og ígrundun um grunngildi samfélagsins sem krefst samstarfs bæði innan og utan veggja skólans, meðal annars við heimili nemenda, æskulýðs- og íþróttastarf og grenndarsamfélagið allt. Þannig er lögð áhersla á að skólar taki þátt í að skapa samábyrgt og sjálfbært samfélag (bls. 21).

Hugtakið jafnrétti kemur 61 sinni fyrir í *Aðalnámskrá grunnskóla*. Þar af kemur það 26 sinnum fyrir í umfjöllun um grunnþættina, ýmist í almennum kafla um grunnþætti menntunar, sérstökum kafla um jafnrétti eða í umfjöllun um aðra grunnþætti. Þá kemur hugtakið þrettán sinnum fyrir í umfjöllun sem snýr að almennri menntun í grunnskóla, námi, kennslu, inntaki og skipulagi skólastarfs. Hugtakið kemur oftast fyrir í tengslum við samfélagsgreinar eða samtals sex sinnum. Minnst er á það í umfjöllun um list- og verkgreinar, stærðfræði og íslensku (bls. 16–17, 21–22, 36–38, 52 og 194–195).

Hugtökin menningarleg fjölbreytni og alheimsvitund eru ekki nefnd í *Aðalnámskrá grunnskóla*. Í formála er minnst á gildi og hlutverk skólastofnana til að tryggja uppvaxandi kynslóðum tækifæri til að mæta ólíkum menningarlegum aðstæðum. Í útgáfu um greinasvið frá 2013 er settur fram ítarlegur kafli um íslensku sem annað tungumál og kemur þar fram að mikilvægt sé að huga að reynslu nemenda og fjölbreyttum menningarlegum bakgrunni þeirra þegar kemur að skipulagi náms. Þá er kveðið á um að tilgangur tungumálanáms sé að veita nemendum tækifæri til að rækta með sér skilning á menningarlegum aðstæðum hjá öðrum þjóðum. Í hæfniviðmiðum er varða erlend tungumál eru sérstaklega dregnir fram þættir sem lúta að menningarlæsi. Þá er kveðið á um í hæfniviðmiðum list- og verkgreina að nemendur eigi að geta sett verkefni sín í menningarlegt samhengi. Loks er minnst á hugtakið menningarlæsi í samfélagsgreinum (bls. 7, 106–107, 124, 130, 142 og 197).

Mennta- og menningarmálaráðuneytið hefur ekki haft frumkvæði að því að innleiða aðalnámskrárnar fyrir utan stuttar bækur sem gefnar voru út fyrir hvern grunnþátt. Eftir stjórnarskipti árið 2013 gaf nýr menntamálaráðherra út *Hvítbók um umbætur í menntun* árið 2014. Í henni var tekin skörp beygja frá félagslegri og umhverfislegri áherslu námskrárinnar í átt að einstaklingsbundnari og þrengri menntun þar sem læsi og minnkun brottfalls eru aðal áhersluatriðin (Brynja E. Halldórsdóttir, Ólafur Páll Jónsson og Berglind Rós Magnúsdóttir, 2016, bls. 436–437; Kristín Dýrfjörð og Berglind Rós Magnúsdóttir, 2016, bls. 85–86). Orðið sjálfbærni birtist einu sinni í öllu skjalinu (47 blaðsíður), nánar tiltekið í inngangi þar sem alþjóðlegri orðræðu um mikilvæga menntun og hæfni sem nemendur þurfa að tileinka sér er lýst. Orðin náttúra og umhverfi koma ekki fyrir og ekki heldur orðið mannréttindi (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2014). Í kjölfar stjórnarskipta haustið 2017 endurvakti nýr ráðherra grunnþættina sex og hafði frumkvæði að norrænu verkefni um þátttöku ungmenna í menntun til sjálfbærrar þróunar (Nordic council of ministers, 2018, bls. 9).

Núverandi mennta- og menningarmálaráðherra, Lilja Alfreðsdóttir, hefur birt drög að tillögu til þingsályktunar um menntastefnu fyrir árin 2020–2030. Í ályktuninni kemur orðið sjálfbærni fyrir fimm sinnum (Þingskjal nr. 310/2020–2021). Í sérstökum kafla um jöfn tækifæri til menntunar segir að sjálfbærnimenntun, umhverfisvitund, samfélagskennd og loftslagsmál eigi erindi í alla skóla og að markmiðið sé að vinna að því að efla sameiginlegan skilning á mikilvægi menntunar á öllum sviðum samfélagsins (bls. 3). Hugtakið mannréttindi kemur tvisvar sinnum fyrir og hugtakið lýðræði 25 sinnum (bls. 1 og 15–16). Þá kemur hugtakið jafnrétti ellefu sinnum fyrir, þó er ekki sérstaklega kveðið á um jafnréttismenntun (bls. 6). Hugtakið menningarleg fjölbreytni er nefnt einu sinni og þótt hugtakið alheimsvitund komi ekki beint fyrir í stefnunni er vísað til þess í umfjöllun um menningarlega fjölbreytni (bls. 12 og 14).

Skólastefnur sex sveitarfélaga

Rekstur almennra grunnskóla er á ábyrgð og kostnað sveitarfélaga og ber hverju sveitarfélagi að setja almenna stefnu um grunnskólahald (Lög um grunnskóla nr. 91/2008). Þátttökuskólarnir tilheyra Akureyrarbæ og Hörgársveit. Rýnt var í skólastefnur þeirra sveitarfélaga auk fjögurra til viðbótar, Fljótdalshéraðs, Skaftárhrepps, Reykjavíkurborgar og Ísafjarðarbæjar. Markmiðið með því er að fá breiðari sýn á viðfangsefnið en ella.

Sveitarfélög hafa ákveðið svigrúm og frjálsræði til að setja sér skólastefnu sem endurspeglast í hve ólíkar þær eru. Samband íslenskra sveitarfélaga hefur gefið út tvær ítarlegar handbækur um mótun skólastefna, *Skólastefna sveitarfélaga – handbók* og *Leiðbeiningar um mótun skólastefnu í sveitarfélögum*. Auk skólastefnu sveitarfélags setur hver skóli sér stefnu sem er jafnan ítarlegri (Björk Ólafsdóttir, 2010, bls. 4–6).

Skólastefnurnar sex voru gefnar út á nokkurra ára bili. Stefna Akureyrarbæjar er elst, kom út árið 2006. Skólastefna Fljótsdalshéraðs kom út tveimur árum síðar og skólastefnur Hörgársveitar og Skaftárhrepps árið 2016. Þær yngstu eru menntastefnur Reykjavíkurborgar og Ísafjarðarbæjar sem báðar komu út árið 2019. Meirihluti stefnanna var gefinn út eftir að ný *Aðalnámskrá grunnskóla* tók gildi þar sem kveðið er á um grunnþætti menntunar.

Við greiningu á stefnum sveitarfélaganna var sérstaklega rýnt í hugtök og þætti sem tengjast undirflokkum Heimsmarkmiðs 4.7. Hugtakið sjálfbærni kemur aðeins einu sinni fyrir í stefnum Akureyrarbæjar, Fljótdalshéraðs og Skaftárhrepps og er ljóst að af stefnunum sex leggja þær mesta áherslu á þætti sem tengjast sjálfbærni, einkum umhverfismennt og umhverfisvitund. Í þeim er gerð krafa um að skólar nýti nærsamfélagið til þess að gera nemendur læsa á umhverfi sitt. Sjálfbærni er ekki nefnd í hinum skólastefnunum þremur. Í stefnu Ísafjarðarbæjar er sagt að efla eigi með nemendum virðingu fyrir umhverfinu og í menntastefnu Fljótsdalshéraðs er nefnt mikilvægi þess að stuðla að sjálfbæru samfélagi. Menntastefna Reykjavíkurborgar er eina stefnan þar sem ekki er minnst einu orði á sjálfbærni, umhverfismennt eða umhverfisvitund.

Hugtakið mannréttindi kemur aðeins fyrir með beinum hætti í stefnu Reykjavíkurborgar þar sem vísað er í Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna og mikilvægi þess að börn uni sér í samfélagi sem einkennist af mannréttindum. Þó að hugtakið komi ekki fyrir með beinum hætti í hinum stefnunum endurspeglast það þó jafnan í ýmsum gildum og lykilhugtökum. Sama er að segja um orðið jafnrétti sem kemur oftast fyrir í menntastefnu Skaftárhrepps, alls þrisvar sinnum. Hún er sú eina þar sem sérstakur kafli er um jafnrétti. Hugtakið kemur tvisvar fyrir í menntastefnum Ísafjarðarbæjar og Reykjavíkurborgar, einu sinni í stefnu Akureyrarbæjar en aldrei í stefnum Hörgársveitar og Fljótsdalshéraðs.

Hugtakið menningarleg fjölbreytni er aðeins nefnt í menntastefnu Fljótsdalshéraðs, fjórum sinnum. Í menntastefnu Reykjavíkurborgar er vísað einu sinni í fjölbreytileika mannlífs og er meginmarkmiðið að börn vaxi og dafni í samfélagi þar sem borin er virðing fyrir fjölbreytileika. Í skólastefnu Akureyrarbæjar er sérstök umfjöllun um mikilvægi þess að efla skilning og þekkingu nemenda á ólíkum menningarheimum. Í stefnum Hörgársveitar, Ísafjarðarbæjar og Skaftárhrepps kemur hugtakið aldrei fyrir og orðið alheimsvitund er hvergi að finna. Stefnurnar eiga það þó allar sameiginlegt að taka á þessum þáttum í tengslum við grundvallarþættina, gildi og lykilhugtök.

Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna í Síðuskóla

Í Síðuskóla eru Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna kynnt með beinum hætti. Veturinn 2018–2019 voru hengd upp veggspjöld um Heimsmarkmiðin. Þau eru enn á göngum skólans og fellur það í hlut hvers og eins umsjónarkennara að kynna markmiðin fyrir nemendum. Í samfélagsfræði í 9. og 10. bekk hafa þau svo verið tekin sérstaklega fyrir sem eitt af viðfangsefnum námsgreinarinnar. Þar hafa nemendur þurft að kynna sér markmiðin og velja sér eitt þeirra til að fjalla um í stuttri ritgerð.

Þá fór 10. bekkur í sérstakt verkefni tengt Heimsmarkmiðum Sameinuðu þjóðanna á haustmisseri 2019 þar sem nemendur unnu saman í pörum. Hvert par valdi sér eitt markmið og fólst verkefnið í að kynna sér markmiðið, velta fyrir sér stöðunni á Íslandi í tengslum við það, setja fram hugmyndir um hvernig væri hægt að ná því og hvetja samfélagið til að leggja sitt af mörkum.

Í rýnihóp kennara kom fram að nemendur læra auk þess óbeint um Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna þegar þeir fást við önnur viðfangsefni þó þeir átti sig e.t.v. ekki alltaf á tengingunni. Til að mynda eru þeir sífellt að læra um jafnrétti, sjálfbærni og heilsu og vellíðan.

Sjálfbærnimenntun í Síðuskóla

Síðuskóli er með umhverfisstefnu sem kveður meðal annars á um menntun til sjálfbærni. Skólinn hefur auk þess haft Grænfánann síðan vorið 2006 og skapast hafa ýmsar hefðir og venjur í tengslum við umhverfisstefnuna. Stjórnendur segja að sjálfbærnimenntunin sé komin á nokkurs konar sjálfstýringu. Til að mynda hefur skapast menning fyrir flokkun í Síðuskóla og flokka nemendur og starfsfólk allt rusl sem ekki er hægt að endurnýta í flokkunartunnur sem eru á nokkrum stöðum í skólanum. Þá hefur skólinn komið sér upp moltugerð fyrir lífrænan úrgang. Flokkunarkeppni er haldin á hverju ári sem felur í sér að fjórir fulltrúar úr hverjum árgangi keppast um að vera fyrstir til að flokka rusl í réttar tunnur. Eins hefur verið unnið gegn matarsóun með því að efna til árlegrar keppni um hvaða árgangur leifi minnstu í matsalnum. Hver árgangur hefur þar sérmerkta ruslatunnu fyrir lífrænan úrgang og er innihaldið vigtað einu sinni í mánuði en nemendur vita ekki hvenær. Niðurstöður úr hverri vigtun eru birtar á súluriti sem gerir nemendum kleift að fylgjast með þróuninni yfir skólaárið. Í lok skólaárs er tilkynnt um úrslit og fær sá árgangur verðlaun sem leifir minnstu. Samkvæmt rýnihóp kennara „hefur náðst rosalega góður árangur með þetta og krakkarnir hafa gaman af þessu."

Umhverfisnefnd er starfandi við skólann og sitja í henni fulltrúar nemenda úr bekkjardeildum með slétta tölu, fulltrúar foreldra og fjórir fulltrúar starfsmanna. Hlutverk umhverfisnefndar er að taka ákvarðanir um og móta stefnu um umhverfismennt. Jafnframt á umhverfisnefnd að kynna stefnuna fyrir nemendum og starfsfólki, hafa eftirlit með og stuðla að umhverfismennt í skólanum. Annað hvert ár eru valin ný markmið sem unnið er að með ýmsum hætti næstu tvö skólaár. Til að mynda var lýðheilsa þemað veturinn 2019–2020 og unnu nemendur og starfsfólk að því markmiði að bæta lýðheilsu í skólanum. Það var gert til dæmis með því að taka þátt í verkefninu Göngum í skólann. Á hverjum degi var ferðamáti nemenda skráður og voru niðurstöður hengdar upp á vegg. Þannig gátu nemendur fylgst með þróun mála meðan á verkefninu stóð. Sá bekkur sem stóð sig best hlaut umbun.

Árlega eru haldnir útivistardagar og umhverfisdagar í Síðuskóla. Á útivistardögum fara allir nemendur og starfsfólk upp í Hlíðarfjall þar sem val er um að fara á skíði/bretti eða fara í stutta göngu um fjallið. Þennan dag kynnast nemendur því nærumhverfi sínu. Á umhverfisdögum er meginviðfangsefnið átthagafræði þó skipulagið sé með breytilegu sniði. Á þessum dögum læra nemendur meðal annars um þætti eins og auðlindir og lífríki í nærumhverfinu og er viðfangsefnið því nær undantekningarlaust tengt við sjálfbærni. Hefð er einnig orðin fyrir verkefni sem nefnist Náttúrufræðingur Síðuskóla og felur það í sér að nemendur þurfa að bera kennsl á fimm staði, fimm fjöll, fimm plöntutegundir og fimm fuglategundir á ljósmyndum. Í kjölfarið er titlaður einn náttúrufræðingur í hverjum árgangi en það er sá nemandi sem nær að bera kennsl á flest atriði.

Mynd 1. Fjallganga upp að Hraunsvatni á umhverfisdegi.

Sérstök sjálfbærnikennsla fer fyrst og fremst fram í samfélags- og náttúrufræðigreinum þar sem viðmið úr námskránni hafa verið tengd beint við umhverfisstefnuna. Þar vinna nemendur margvísleg verkefni og hafa sum þeirra fest sig í sessi eins og þemaverkefni á miðstigi um fugla. Í verkefninu er fjallað um og unnið með þætti eins og ofveiði, friðun, varp, varplendi, umgengni og fuglavernd. Eitt af viðfangsefnum samfélagsfræði á elsta stigi eru umhverfismál og læra nemendur þá meðal annars um vatnið og verndun þess, flokkun og neyslu í gegnum lestur, umræður og verkefnavinnu. Sjálfbærnimenntun fléttast þó einnig inn í fleiri námsgreinar hjá fleiri árgöngum. Til að mynda er unnið með endurnýtingu í list- og verkgreinum þar sem nemendur vinna að nýsköpunarverkefnum. Þá hefur sjálfbærnihugtakið verið tekið fyrir í útikennslu þar sem komið er inn á þætti eins og virðingu og umgengni við náttúruna. Útikennsla er ekki skilgreindur þáttur í skólanámskrá Síðuskóla og er ekki fastur liður í stundatöflu nemenda. Þó fara nemendur í öllum bekkjardeildum reglulega í fjölbreytta útikennslu og er starfandi útikennslunefnd við skólann. Á elsta stigi er lögð áhersla á átthagafræði og nærumhverfið. Þá standa list- og verkgreinakennarar fyrir markvissri útikennslu á útiskólasvæðinu sem er í stuttu göngufæri vestan við skólann. Þar er fjölbreyttur lág- og trjágróður en nemendur sjá um að halda svæðinu snyrtilegu. Nemendur tóku sjálfir þátt í að smíða kofa sem er á útiskólasvæðinu. Í honum eru bekkir og heimatilbúið grill sem hefur verið nýtt í heimilisfræði.

Mynd 2. Útiskólasvæði Síðuskóla.

Sjálfbærnimenntun tengist að miklu leyti Grænfánanum sem skólinn hefur flaggað frá því í apríl 2006. Árlega eru unnin þemaverkefni og má sem dæmi nefna verkefni um vistspor, vatn og endurnýtingu. Í nokkur ár hefur skólinn kosið að gefa jólagjafir sem tengjast þemanu hverju sinni til fátækra landa í stað þess að senda út jólakort. Til að mynda gaf skólinn brunn í Afríku þegar þemað var vatn.

Mannréttindi og jafnrétti í Síðuskóla

Í Síðuskóla er starfað eftir jafnréttisstefnu sem samþykkt var í nóvember 2018. Stefnan nær yfir jafnrétti kynjanna, bæði meðal starfsfólks og nemenda. Í stefnunni kemur meðal annars fram að kennsla í jafnréttismálum fellur undir margar námsgreinar og eiga kennarar að fara eftir viðmiðum úr *Aðalnámskrá grunnskóla* þegar kemur að jafnréttismenntun í hverju fagi. Einnig er í stefnunni kveðið á um að veita eigi nemendum nám og kennslu við hæfi og tækifæri til að takast á við viðfangsefni að eigin vali.

Samkvæmt stjórnendum og rýnihóp kennara fer markviss mannréttinda- og jafnréttisfræðsla fyrst og fremst fram í samfélagsgreinum á mið- og elsta stigi og á bekkjarfundum sem haldnir eru reglulega í öllum árgöngum. Misjafnt er hvernig unnið er með viðfangsefnið frá ári til árs en alla jafna lesa nemendur sér til um efnið, taka þátt í umræðum og leysa margvísleg verkefni. Þá segir rýnihópur kennara að verkefni og fyrirlestrar eins og Krakkaspjall, Unglingaspjall og Karlmennskan séu notuð til að upplýsa og fræða nemendur um þætti sem tengjast mannréttindum og jafnrétti. Krakka- og Unglingaspjall eru verkefni á vegum Miðstöðvar skólaþróunar við Háskólann á Akureyri. Um er að ræða samræðu- og samskiptaverkefni fyrir nemendur grunnskóla. Krakkaspjallið er ætlað yngsta stigi og miðstigi grunnskólans en Unglingaspjallið er hugsað fyrir nemendur á elsta stigi. Verkefnin byggja á tíu til tólf samræðu- og samskiptafundum sem eru allt frá fjörutíu mínútum og upp í níutíu mínútur. Karlmennskan er fyrirlestur á vegum Þorsteins V. Einarssonar og er ætlaður nemendum

á elsta stigi en Þorsteinn hefur heimsótt skólann á hverjum vetri frá því að hann hóf fræðslu sína. Í fyrirlestrinum ræðir hann hugmyndir um karlmennsku, skaðlega karlmennsku, fyrirmyndir og samskipti kynjanna svo dæmi séu tekin. Auk þess fjallar hann um hvernig unglingar nú á dögum geta haft áhrif á og útrýmt gömlum og úreltum hugmyndum, venjum og hefðum. Stjórnendur og rýnihópur kennara segjast einnig telja að „kennarar séu almennt meðvitaðir um það að draga þessa þætti fram þegar þeir eru að lesa eitthvað eða fjalla um eitthvað sem tengist þessum þáttum."

Samkvæmt rýnihóp stjórnenda í Síðuskóla læra nemendur fyrst og fremst um mannréttindi og jafnrétti í verki. Í því sambandi nefna þeir nemendaráð, skólaráð og umhverfisráð þar sem nemendur eiga fulltrúa sem geta komið með tillögur að breytingum og þannig haft áhrif á skólastarfið. Skólastjórnendur segja að nemendur séu mjög virkir á fundum ráðanna sem skipti máli því rödd nemenda sé

> mjög mikilvæg í þessum nefndum og að þeir séu oft með alveg frábærar hugmyndir. Jafnvel þó að við séum að ræða hluti eins og nýtt fyrirkomulag á námsmati, skólanámskrá eða símalausa viku þá skorast þeir aldrei undan umræðunni og taka alltaf þátt og það er svo gaman að heyra þeirra rödd. Það er svo nauðsynlegt að hún komi fram.

Skólastjórnendur bæta því við að SMT skólafærni sem skólinn fer eftir byggi að mörgu leyti á mannréttinda- og jafnréttissjónarmiðum. Þannig eru virðing, vinátta og samskipti stórir þættir í agastefnu skólans.

Aðspurður um hvort nemendur geti haft áhrif á nám sitt, skólann eða nærsamfélagið segir rýnihópur nemenda að þeir geti einkum haft áhrif á skólann og nærsamfélagið en síður á námið. Að sögn nemenda hafa þeir stundum val um hvernig þeir skila verkefnum. Aftur á móti er upplifun þeirra sú að þeir geta lítil áhrif haft á hvað þeir læra. Í því samhengi segjast þeir til að mynda vilja gera umhverfismennt að skyldufagi. Hvað varðar áhrif nemenda á skólann og samfélagið segir rýnihópurinn að nemendur geti fyrst og fremst haft áhrif með því að vera góðar fyrirmyndir og sýna gott fordæmi, til dæmis með því að flokka og fylgja skólareglum. Eins segir rýnihópurinn að með því að bjóða sig fram í nefndir og ráð, til að mynda ungmennaráð, öðlist ungmenni grundvöll til að hafa áhrif á umhverfi sitt.

Menningarleg fjölbreytni og alheimsvitund í Síðuskóla

Í samtali við stjórnendur Síðuskóla kemur fram að starfsfólk skólans sé „alltaf í því að kynna ólíka menningarheima fyrir nemendum og fléttast það inn í alveg fjölmargar námsgreinar en umræðan er tekin ansi oft í daglegu starfi." Ein ástæða þess er sú að nemendum af erlendum uppruna hefur fjölgað mikið í Síðuskóla undanfarin ár og segja stjórnendur og rýnihópur kennara að ýmis tækifæri felist í því. Nemendurnir og foreldrar þeirra eru gjarnan fengnir til að segja frá hefðum sínum og venjum. Þannig öðlast aðrir nemendur tækifæri til að læra um menningarlega fjölbreytni í gegnum beina fræðslu en einnig í gegnum dagleg samskipti við nemendur með annan menningarbakgrunn en þeir sjálfir.

Samkvæmt stjórnendum leikur trúarbragðafræðsla lykilhlutverk í að nemendur öðlist alheimsvitund. Í námsgreininni kynnast nemendur ólíkum hefðum og venjum sem tilheyra mismunandi trúarbrögðum. Undir þetta tekur rýnihópur kennara og segir einn viðmælandi:

> Ég hef verið að taka fyrir ólíka menningarheima þegar kemur að trúarbrögðum af því að það eru ekki allir með sömu trúarbrögð inni í stofunni hjá mér. Þannig að ég hef farið létt yfir það og einblínt svo á gagnkvæma virðingu.

Í tengslum við trúarbragðafræðsluna hefur skapast hefð fyrir að heimsækja Glerárkirkju sem er handan götunnar. Tilgangurinn með ferðinni er þó ekki að boða kristna trú heldur mun fremur að kynna fyrir nemendum þá menningu sem skapast hefur í kringum trúna. Til að kenna nemendum um önnur trúarbrögð hefur öðrum trúarhópum verið boðið að heimsækja skólann og kynna trú sína og menningu.

Fræðsla um menningarlega fjölbreytni fer að hluta til fram í gegnum verkefnið Jól í skókassa sem skólinn tekur þátt í. Verkefnið er alþjóðlegt og felur í sér að gleðja börn sem glíma við fátækt, sjúkdóma eða aðra erfiðleika með því að gefa þeim jólagjafir. Hvert ár gefur skólinn gjöf til UNICEF í tengslum við Grænfánaþemað hverju sinni. Í kjölfarið fær skólinn afhentan fræðslupakka frá samtökunum sem nýttur er á litlu jólunum til að segja nemendum frá menningarheimi og aðstæðum þeirra sem fá gjöfina. Þannig er sjálfbærnihugtakið einnig tengt við umfjöllun um menningarlega fjölbreytni.

Í samtali við rýnihóp nemenda kemur fram að nemendur læra meðal annars um aðra menningarheima í gegnum samstarfsverkefni við önnur lönd. Þeir nefna sem dæmi samstarfsverkefni við Svíþjóð þar sem nokkrir nemendur fengu tækifæri til að heimsækja landið og taka í kjölfarið á móti jafnöldrum sínum að utan. Í verkefninu læra nemendur því um menningarheim Svíþjóðar í verki með því að eiga í samskiptum við jafnaldra og heimsækja landið.

Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna í Þelamerkurskóla

Í Þelamerkurskóla er unnið óbeint með Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna. Veggspjöld um þau eru þó sýnileg á veggjum skólans og minnast kennarar á þau þegar unnið er með viðfangsefni sem tengjast markmiðunum. Heimsmarkmiðin eru því hluti af daglegu starfi og telja skólastjórnendur að þannig geti nemendur helst tengt þau við raunveruleika sinn. Misjafnt er hversu mikið er unnið með hvert markmið hverju sinni. Til að mynda var veturinn 2019–2020 lögð áhersla á enn öflugri vinnu en áður með markmið númer þrjú sem snýr að heilbrigðu líferni og vellíðan þar sem skólinn er heilsueflandi grunnskóli. Heimsmarkmið fjögur, sem kveður á um aðgang allra að góðri menntun og tækifæri allra til náms alla ævi, er þó alltaf í hávegum haft í Þelamerkurskóla og segja skólastjórnendur:

> Það er mjög sterkt í orðræðunni að við erum hér fyrir alla nemendur, alltaf. Þau eru ekki hér fyrir okkur og það eru þeirra þarfir sem stjórna okkar starfi en ekki þau sem eiga bara að lúta að okkar starfi eins og okkur hentar. Við vinnum mjög markvisst og lausnamiðað að því að finna leiðir til að mæta þörfum allra barna, sama hverjar þær eru.

Þó að Heimsmarkmiðin séu fyrst og fremst tengd við daglegt líf nemenda hafa kennarar á elsta stigi tekið þau sérstaklega fyrir í náttúrufræði. Unnið er með viðfangsefnið í þrjár til fjórar vikur. Stuðst er við bókina Verður heimurinn betri? (Landin, 2013) auk heimasíðu félags Sameinuðu þjóðanna á Íslandi. Nemendur hafa unnið fjölbreytt verkefni í nefndri bók og á heimasíðu sem tengist henni (Félag Sameinuðu þjóðanna, e.d.-b). Auk þess hafa kennarar útbúið verkefni sem felur í sér að nemendur kynna sér og fjalla um þau Heimsmarkmið sem tengjast náttúrufræði.

Sjálfbærnimenntun í Þelamerkurskóla

Þelamerkurskóli hefur ekki sérstaka stefnu um sjálfbærnimenntun. Hins vegar hefur hann stefnu varðandi Grænfánann sem felur meðal annars í sér menntun til sjálfbærni. Fánanum hefur skólinn flaggað frá því vorið 2011. Samkvæmt kennurum og stjórnendum eru umhverfisvitund og sjálfbærni orðnir rótgrónir þættir í menningu skólans. Þannig hafa ýmsar hefðir skapast í skólastarfinu sem tengjast sjálfbærnimenntun. Til dæmis hefur mótast menning fyrir flokkun. Nemendur og starfsfólk kappkosta að takmarka rusl með því að endurnýta. Til að mynda hafa trékubbar, sem falla til í smíðastofunni, verið nýttir í námsverkefni þar sem nemendur á elsta stigi búa til sitt eigið þorp. Eins hafa gamlar og ónýtar bækur verið nýttar í myndmennt þar sem nemendur gera listaverk úr bókunum. Þá fá hænurnar sem skólinn heldur afganga úr mötuneytinu og annar lífrænn úrgangur fer í moltugerð sem skólinn er með. Að sögn stjórnenda læra nemendur því að miklu leyti um sjálfbærni í verki og er í skólanum lögð áhersla á að „krakkarnir átti sig á hvað umhverfið okkar er mikils virði og hvað er hægt að gera margt án þess að þurfa að fara í bæinn“. Samkvæmt þeim eru nemendur orðnir mjög meðvitaðir um þetta, duglegir að nota hugmyndaflugið og nýta það sem til er.

Mynd 3. Nemendaverkefni unnið úr endurnýttum efnivið.

Ýmis verkefni eru unnin árlega sem tengjast sjálfbærnimenntun. Eitt dæmi um það er verkefni sem unnið er á elsta stigi í svokölluðum við-tímum en það eru tímar sem falla undir lífsleikni og samfélagsgreinar og ná yfir tvær og hálfa kennslustund á viku. Verkefnið felur í sér að nemendur útbúa smáréttahlaðborð úr hráefnum sem þeir útvega sjálfir á haustin. Á hlaðborðinu er til að mynda sushi úr fiski sem nemendur veiða í Hörgá, jurtate úr jurtum sem þeir tína í nágrenni skólans og réttir með sveppum sem þeir hafa tínt og þurrkað. Þannig kynnast þeir nærumhverfi sínu og læra að nýta það sem þar er. Annað dæmi eru árlegir útivistardagar þar sem nemendur fara í dagsferðir á nokkra ólíka staði í sveitarfélaginu. Til að mynda er farið í fjallgöngur, hjólaferðir, fjöruferðir og gönguferðir. Á þessum dögum læra nemendur því að þekkja nærumhverfi sitt og tengjast samfélaginu sem þeir búa í. Þá ber einnig að nefna að hefð er fyrir að nemendur gróðursetji tré á skólalóðinni og víðar í nærumhverfi skólans. Umhverfisdagur hefur einnig fest sig í sessi í Þelamerkurskóla. Þann dag fá nemendur fræðslu og vinna ýmis verkefni á stöðvum sem tengjast umhverfismálum. Einn kennari segir:

> Ég man í fyrra eða hittiðfyrra þá vorum við til dæmis með ratleik sem tengdist umhverfismálum og plasti og þá þurfti að leysa einhverjar ákveðnar þrautir. Ég var til dæmis með afmælisborð á minni stöð, sem sagt þau gátu valið hvort þau völdu lakkrísrör eða plaströr eða hvernig þau myndu dekka upp borð og hvað þau myndu velja til að vera umhverfisvæn.

Að sögn nemenda fá þeir að taka vissan þátt í skipulagningu dagsins því fulltrúar þeirra í nemendaráði fá að skipuleggja eitthvað umhverfistengt sem þeir vilja gera þennan dag.

Útiskóli hefur verið starfræktur við Þelamerkurskóla í að verða tvo áratugi enda er aðbúnaður og aðstaða skólans góð. Formið hefur tekið nokkrum breytingum frá í upphafi þó að markmiðin séu enn þau sömu: 1) að gera nemendur læsa á umhverfi sitt, 2) að kenna þeim að bera virðingu fyrir

Mynd 4. Kofi á útiskólasvæðinu.

náttúrunni og auka tengsl þeirra við umhverfið og 3) að vekja þá til umhugsunar um möguleikana sem eru í nánasta umhverfi þeirra. Útiskólinn er fastur liður í stundaskrá hjá nemendum 1.–4. bekkjar og er í um tvær og hálfa samliggjandi kennslustund á viku. Á mið- og elsta stigi er útiskólinnanum hins vegar hafður á haustin og vorin og tekur mið af viðfangsefnum hverju sinni. Útiskólinn skiptist í þrjú þemu sem unnið er með yfir veturinn: 1) hluti af hverri námsgrein, 2) grenndarkennsla og 3) hreyfing er líka afþreying.

Í gegnum árin hafa nemendur og starfsfólk komið sér upp myndarlegri útikennsluaðstöðu á skógarsvæði sem er í stuttu göngufæri frá skólanum. Þar hefur verið sett upp eldstæði og smíðuð borð, stólar, kofar, leiktæki og fleira úr trjám sem nemendur hafa sjálfir gróðursett á einhverjum tímapunkti, eða öðrum efnivið sem til hefur fallið í eða við skólann. Á útiskólasvæðinu hafa

nemendur þurft að leysa ýmis verkefni sem tengjast flestum námsgreinum. Þannig hafa nemendur þurft að rannsaka lífríkið (náttúrufræði), mæla og reikna ýmsar stærðir á svæðinu (stærðfræði), elda á hlóðum (heimilisfræði) og sinna viðhaldi á húsgögnum útiskólans (smíðar). Útiskólinn nær þó yfir meira en einungis útikennslusvæðið. Til dæmis fer hann stundum fram í sundlauginni en þar hafa nemendur þurft að lesa, spila eða leysa önnur verkefni. Eins má nefna Skíðaskólann sem er starfræktur fyrir nemendur í 1.–4. bekk og fellur undir þemað Hreyfing er líka afþreying. Verkefnið hlaut Foreldraverðlaun Heimilis og skóla í maí 2017.

Veturinn 2018–2019 hóf Þelamerkurskóli að vinna að vistheimtarverkefni í samstarfi við Landvernd, Norðurorku og sveitarfélagið Hörgársveit. Verkefnið felur í sér að græða upp gamla malarnámu skammt norðan við útiskólasvæði skólans. Markmiðin með verkefninu eru fyrst og fremst að skapa námstækifæri fyrir nemendur og græða upp landsvæði sem tekið hefur breytingum af mannavöldum. Nemendur taka virkan þátt í verkefninu en í upphafi var haldin hugmyndasamkeppni meðal þeirra um hvernig mætti byggja svæðið upp. Ýmsar hugmyndir voru settar fram og sáu nemendur meðal annars fyrir sér að hægt væri að útbúa fuglaskoðunarsvæði, göngu- og hjólastíga, hjólabrettarampa og snjóþotubrekkur sem þeir og íbúar sveitarfélagsins gætu nýtt til útivistar og heilsueflingar. Nú á öðru ári verkefnisins taka nemendur þátt í að koma upp ræktunarreitum og bera saman uppgræðslu á ólíkum svæðum með mismunandi jarðvegi. Gert er ráð fyrir að nemendur komi til með að taka þátt í áframhaldandi uppbyggingu á svæðinu næstu árin.

Mynd 5. Kort af vistheimtarsvæði.

Í tvö ár hefur umhverfisráð Þelamerkurskóla unnið að verkefni sem snýr að endurheimt votlendis við Hraun í Öxnadal. Í ráðinu sitja tveir fulltrúar nemenda úr hverjum árgangi og tveir starfsmenn skólans. Verkefnið felst í að fara reglulega, mæla vatnsstöðuna við Hraun og fylgjast með hvernig gróður- og dýralíf breytist í takt við breytta vatnsstöðu.

Mannréttindi og jafnrétti í Þelamerkurskóla

Mannréttinda- og jafnréttiskennslu er fléttað við daglegt starf í Þelamerkurskóla þar sem nemendur læra í verki um virðingu og víðsýni. Samkvæmt stjórnendum er leitast við að „skapa með nemendum þá viðleitni að allir séu jafnir og jafn mikils virði og þá er ég bæði að tala um jafnrétti á milli starfsfólks og nemenda og jafnrétti á milli nemenda." Í því ljósi ríkir til að mynda virðing gagnvart því að það eru ekki endilega allir nemendur með eins stundatöflu þó þeir séu í sama bekk. Þannig fara sumir í verklegar greinar meðan aðrir sækja tíma hjá sérkennara og/eða iðjuþjálfa svo dæmi séu tekin.

Hugtökin mannréttindi og jafnrétti eru tengd við flestar námsgreinar þó að hugað sé sérstaklega að þeim á bekkjarfundum og í við-tímum á elsta stigi. Bekkjarfundir eru haldnir einu sinni í viku í öllum árgöngum þar sem meðal annars er rætt um hvaða réttindi fólk hefur, hvernig koma eigi fram við aðra og að allir eigi að hafa jafna möguleika. Í við-tímum er jafnframt unnið markvisst með þessa þætti. Iðjuþjálfi og almennur kennari sjá um þessa tíma auk þess sem ýmsir utanaðkomandi aðilar koma með fræðslu fyrir nemendur. Þar má nefna kynningu frá Amnesty International og Fokk me fokk you fræðslu sem er á vegum forvarnar- og félagsmálaráðgjafa sem starfa í félagsmiðstöðvum í Reykjavík. Inntakið er sjálfsmyndin, samfélagsmiðlar og samskipti kynjanna. Að sögn rýnihóps nemenda þykir þeim betra að utanaðkomandi aðilar sjái um fræðslu um viðkvæm mál eins og persónuleg mörk einstaklinga. Það stafar fyrst og fremst af því að nemendur telja að gestafyrirlesarar dæmi þá síður en kennararnir.

Aðspurður um hvort nemendur geti haft áhrif á nám sitt, skólann eða nærsamfélagið segir rýnihópur nemenda að þeir geti haft áhrif á námið og skólann en síður á nærsamfélagið. Til að mynda voru nemendur á elsta stigi beðnir um að svara könnun í upphafi haustannar 2019 um hvað þeir vildu læra. Nemendur segja mismunandi hversu mikil áhrif þeir geti haft á nám sitt. Þeir nefna náttúrufræði og dönsku sem dæmi um námsgreinar þar sem þeir geta komið með tillögur um hvað þeir fást við. Þá upplifa nemendur að þeir geti haft áhrif á skólastarfið í gegnum nemendaráð sem í sitja fjórir fulltrúar þeirra. Sem dæmi nefna þeir að hvítu pasta hafi verið skipt út fyrir heilhveitipasta, sjálfsskömmtun í mötuneytinu hafi verið komið á og settur upp opinn aðgangur að interneti skólans eftir að nemendaráð hafði sett fram tillögur þar um.

Menningarleg fjölbreytni og alheimsvitund í Þelamerkurskóla

Þekkingu á menningarlegri fjölbreytni og alheimsvitund hljóta nemendur Þelamerkurskóla meðal annars í gegnum dagleg samskipti við þá þeirra sem eru af erlendum uppruna. Að sögn stjórnenda eru kennarar sveigjanlegir og duglegir að grípa tækifærið þegar erlend börn hefja nám við skólann og fræða nemendur um ólíka menningarheima, tungumál, trúarbrögð og fleira.

Samkvæmt rýnihópum kennara og nemenda er helst fjallað um þætti eins og menningarlega fjölbreytni og alheimsvitund í samfélagsgreinum. Í flestum tilfellum ræður námsefnið hver áhersluatriðin eru og verkefnin sem nemendur vinna eru misjöfn. Nemendur nefna að veturinn 2018–2019 hafi þeir útbúið kynningu um ólíka þjóðflokka og lítil samfélög í útrýmingarhættu. Kennarar nefna einnig stök verkefni sem hafa beina tengingu við menningarlega fjölbreytni og alheimsvitund. Á haustönn 2019 tóku nemendur á elsta stigi til dæmis þátt í Mystery Skype-verkefni þar sem komið var á Skype-fundi við nemendahóp í einhverju öðru landi. Markmiðið var að komast að hvaðan nemendurnir væru með því að spyrja spurninga sem hægt væri að svara með já og nei. Þannig var leitast við að fá nemendur til að tengjast fólki frá öðrum menningarheimum og velta fyrir sér atriðum eins og fjarlægðum, staðsetningu landa og borga, útliti fólks, framburði og svo framvegis. Á miðstigi

hafa nemendur unnið sambærilegt verkefni þar sem komið hefur verið á pennavinasamskiptum við nemendur í Póllandi. Verkefnið felur í sér að nemendur skrifast á við jafnaldra í Póllandi og fá þeir þannig tækifæri til að eiga í samskiptum við og læra um menningarheim pennavina sinna.

Umræður og lokaorð

Niðurstöður rannsóknarinnar sýna að ýmsu er ábótavant í lögum og íslenskum stefnuskrám, svo sem aðalnámskrá og skólastefnum sveitarfélaga, þegar kemur að umfjöllun um lykilhugtökin sjálfbærni, mannréttindi, kynjajafnrétti, menningarlega fjölbreytni og alheimsvitund. Helst er fjallað um þessa þætti í aðalnámskrá en síðan er misjafnt frá einu sveitarfélagi til annars hversu mikil áhersla er lögð á þá í skólastefnum þeirra. Leiða má líkum að því að þetta skýrist að einhverju leyti af því að ákvæði íslenskra grunnskólalaga í tengslum við þessa þætti eru hvorki mörg né ítarleg. Sú aðalnámskrá sem nú er í gildi kom út árið 2011. Helstu nýmæli hennar í samanburði við fyrri námskrá eru grunnþættirnir sex sem mynda ákveðinn kjarna í stefnunni og er ætlað að skapa samfellu í íslensku skólastarfi (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 11–13). Það er athyglisvert að aðeins þremur árum eftir að námskráin kom út og ný ríkisstjórn tók við völdum var þessum grunnþáttum sópað undir teppið og lítið gert úr þeirri félags- og umhverfislegu áherslu sem er ríkjandi í námskránni (Ólafur Páll Jónsson, 2018, bls. 65). Grunnþættirnir voru þó endurvaktir haustið 2017 þegar nýr menntamálaráðherra tók við. Það er ljóst að sá sem situr í ráðherrastól hverju sinni getur haft mikil áhrif á stefnumótunina og afleiðingin er væntanlega sú, til lengri tíma litið, að innleiðingu og eftirfylgni mála getur orðið ábótavant.

Við greiningu á skólastefnum sveitarfélaganna vakti sérstaka athygli að í menntastefnu Reykjavíkurborgar koma hugtökin sjálfbærni, umhverfismennt, umhverfisvitund, menningarleg fjölbreytni og alheimsvitund aldrei fyrir. Þá kemur hugtakið mannréttindi einungis tvisvar sinnum fyrir og jafnrétti einu sinni (Reykjavíkurborg, 2019, bls. 4–9). Ætla mætti að í svo nýlegri stefnu væri lögð meiri áhersla á grunnþættina, einkum sjálfbærni, mannréttindi og jafnrétti og menningarlega fjölbreytni þar sem umræða um mikilvægi menntunar til sjálfbærni og um jafnréttismenntun á öllum skólastigum með tilliti til aukinnar menningarlegar fjölbreytni er sífellt meira áberandi. Það er því erfitt að gera sér í hugarlund hvers vegna ekki er kveðið á um og fjallað nánar um þessa þætti í menntastefnu Reykjavíkurborgar.

Niðurstöður rýnihópaviðtalanna í Síðuskóla og Þelamerkurskóla sýna að í báðum skólum er fyrst og fremst unnið óbeint með Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna. Þau eru samþætt við daglegt skólastarf og í einhverjum tilvikum er það jafnvel ómeðvitað. Út frá þessari niðurstöðu má draga þá ályktun að vinna með Heimsmarkmiðin geti verið tilviljunarkennd og ef til vill ómarkviss í einhverjum tilfellum. Að vissu leyti kemur niðurstaðan ekki á óvart þar sem Heimsmarkmiðin tengjast ýmsum þáttum í daglegu lífi sem heppilegt getur verið að tengja þau við. Þá er verulega áhugavert að í Síðuskóla eru markmiðin fyrst og fremst tengd við viðfangsefni í samfélagsfræði en í Þelamerkurskóla er hins vegar helst unnið með þau í náttúrufræði. Þetta gefur til kynna að Heimsmarkmiðin geti gengið þvert á námsgreinar og hægt sé að vinna með þau í tengslum við ólík viðfangsefni. Nefna má að unnið er að heilbrigði og bættum lífsstíl nemenda með fjölbreyttum hætti, svo sem með árlegum útivistardögum og verkefnum eins og Göngum í skólann. Einnig er lögð áhersla á að skapa öllum nemendum tækifæri til að stunda einstaklingsmiðað nám. Þá er unnið með jafnrétti í kennslu og daglegu skólastarfi beggja skólanna.

Niðurstöður rýnihópaviðtala sýna að margt er keimlíkt í skólunum tveimur þegar kemur að sjálfbærnimenntun og þeir leggja báðir ríka áherslu á umhverfismennt og umhverfisvitund. Í þeim báðum er starfandi umhverfisnefnd sem í sitja fulltrúar starfsmanna, nemenda og foreldra. Kveðið er á um sjálfbærnimenntun í stefnum beggja skólanna. Í Síðuskóla er ákvæðið í umhverfisstefnu skólans en Grænfánastefna Þelamerkurskóla kveður meðal annars á um menntun til sjálfbærni. Athyglisverð er sú niðurstaða að í báðum skólum virðist sjálfbærnimenntun vera orðin hluti af daglegu skólastarfi og er komin á nokkurs konar sjálfstýringu. Þannig er menntunin ekki alltaf heildstæð eða undirbúin sérstaklega. Í sumum tilvikum eru kennarar og nemendur jafnvel ekki

meðvitaðir um að sjálfbærnimenntun fer fram þegar fengist er við viðfangsefni daglegs skólastarfs. Það á til dæmis við um endurnýtingu og flokkun sem eru rótgrónir þættir í starfi beggja skólanna. Sjálfbærnihugsun virðist vera orðin undirliggjandi þáttur í daglegu skólastarfi sem sýnir hversu langt skólarnir eru komnir hvað varðar menntun til sjálfbærni.

Af því sem hér hefur verið sagt er ljóst að margt er vel gert á vettvangi einstakra skóla hvað varðar innleiðingu á Heimsmarkmiði 4.7 þótt tilmæli íslenskra grunnskólalaga séu ekki mjög skýr hvað menntun til sjálfbærni varðar. Þeir skólar sem hér hafa verið til sérstakrar skoðunar nálgast báðir sjálfbærnihugtakið með nokkuð fjölbreyttum hætti. Hvort sú er almennt reyndin í íslenskum grunnskólum er hins vegar óljósara og jafnvel má telja líklegt að ýmsu geti verið þar ábótavant vegna takmarkaðra fyrirmæla. Að því sögðu skal hvatt til þess að aukin áhersla verði lögð á innleiðingu Heimsmarkmiða Sameinuðu þjóðanna á Íslandi og stöðug eftirfylgni verði með því verkefni. Áherslur núverandi menntamálaráðherra gefa fyrirheit um að þess megi vænta.

Education for sustainability - The position of Iceland

The subject of this article is education for sustainable development in Iceland. The article is based on the authors' master's project written in the spring of 2020 (Bryndís Sóley Gunnarsdóttir & Sólveig María Árnadóttir, 2020). The authors are participants in a research project under the auspices of the Nordic Council of Ministers, led by Iceland. The aim of the study is to map the situation in the Nordic countries in connection with the implementation of UN Sustainable Development Goal 4.7 on education for sustainability. The key concepts of the goal are sustainability and sustainable development, human rights, gender equality, cultural diversity and global awareness.

The UN Sustainable Development Goals aim to lead to a better life, living conditions and environment. The UN member states are committed to implementing them during their period of validity. There are a total of 17 goals and 169 sub-goals. As many other countries, Iceland has had to set clear goals in order to achieve them. Icelandic education policy stipulates the importance of sustainability, this being one of the basic elements of education that should be integrated into all school work.

This article seeks to answer two research questions: 1) What do laws and regulations in Iceland say about education for sustainability? 2) How do two compulsory schools in Iceland work towards sustainability? In order to answer these questions, data collection was divided into two parts. Firstly, a content analysis was conducted on the Icelandic law on compulsory schools, the Icelandic national curriculum and the educational policy of six municipalities. Secondly, focus group interviews were conducted in two compulsory schools. In each school, three groups were interviewed: 1) school administrators, 2) a focus group of teachers and 3) a focus group of fifteen to sixteen year old students.

The results indicate that there is lack of discussion relating to sustainability, human rights, gender equality, global citizenship and appreciation of cultural diversity in the Icelandic law on compulsory schools. However, ambitious goals have been set in the Icelandic national curriculum. Even though the municipalities differ as to how much emphasis is placed on the concepts, both of the participating schools seem to be doing an ambitious job when it comes to this perspective. The results of the focus group interviews show many similarities between the schools when it comes to sustainability education. Both schools place strong emphasis on environmental education and students' environmental awareness. It is interesting to note that in both schools, sustainability education seems to have become part of the daily school work. In some cases, teachers and students are not even aware that sustainability education takes place. In other words,

sustainability thinking seems to have become an underlying part of daily schooling and students learn about the concepts both through learning by doing and also through organized projects in different subjects. This shows how far the schools have advanced in terms of sustainability education.

The conclusion is that there are various shortcomings in Iceland regarding the implementation of the UN Sustainable Development Goal 4.7 although many things have certainly been done well. Perhaps this is primarily due to the fact that the Icelandic law on compulsory schools lacks a discussion on the key concepts of this objective. It is, therefore, somewhat surprising that the participating schools seem to work with the concepts in a variety of ways, although they are often discussed in a random and even obscure manner. It is clear, therefore, that more emphasis needs to be placed on the UN Sustainable Development Goal in Icelandic educational policy.

Key words: UN Sustainable Development Goals, education for sustainable development, sustainability, human rights, gender equality, global citizenship and appreciation of cultural diversity

Um höfunda

Bryndís Sóley Gunnarsdóttir (bryndis.gunnars@hotmail.com) hefur lokið B.Ed.-prófi í kennarafræðum og M.Ed.-prófi í menntunarfræðum frá Háskólanum á Akureyri. Hún starfar sem umsjónarkennari á miðstigi í Brekkuskóla á Akureyri.

Sólveig María Árnadóttir (solveigmariaa@gmail.com) hefur lokið B.Ed.-prófi í kennarafræðum og M.Ed.-prófi í menntunarfræðum frá Háskólanum á Akureyri. Hún starfar sem verkefnastjóri markaðs- og kynningarmála við Háskólann á Akureyri.

Bragi Guðmundsson (bragi@unak.is) er prófessor í sagnfræði við Hug- og félagsvísindasvið Háskólans á Akureyri. Rannsóknir hans á seinni árum hafa aðallega beinst að notkun grenndaraðferðar við kennslu og íslenskri skólasögu.

Ólafur Páll Jónsson (opj@hi.is) er prófessor í heimspeki við Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Hann hefur m.a. ritað bækur og greinar um heimspeki menntunar og gagnrýna hugsun.

About the authors

Bryndís Sóley Gunnarsdóttir (bryndis.gunnars@hotmail.com) holds a B.Ed. degree and an M.Ed. degree in Educational Studies from the University of Akureyri. She currently works as a supervising teacher in 5th grade in Brekkuskóli.

Sólveig María Árnadóttir (solveigmariaa@gmail.com) holds a B.Ed. degree and an M.Ed. degree in Educational Studies from the University of Akureyri. She currently works as a project manager of marketing and publicity at the University of Akureyri.

Bragi Guðmundsson (bragi@unak.is) is professor of history at the School of Humanities and Social Sciences at the University of Akureyri. In recent years, his research has mainly focused on the use of local studies in teaching and the history of Icelandic schools.

Ólafur Páll Jónsson (opj@hi.is) is a professor of philosophy at the School of Education, University of Iceland. His published works include papers and books on the philosophy of education and critical thinking.

Heimildir

Akureyrarbær. (2006). *Skólastefna Akureyrarbæjar.* Akureyri: Skóladeild Akureyrarbæjar.

Alþingi. (e.d.). Kaflar lagasafns: 2. Mannréttindi. Sótt af https://www.althingi.is/lagasafn/kaflar/nuna/02.html

Alþjóðasamningur um efnahagsleg, félagsleg og menningarleg réttindi nr. 10/1979.

Björk Ólafsdóttir. (2010). *Leiðbeiningar um mótun skólastefnu í sveitarfélögum.* Reykjavík: Samband íslenskra sveitarfélaga.

Björn Bergsson. (2014). *Hvernig veit ég að ég veit? Félagsfræðikenningar og rannsóknaraðferðir.* Reykjavík: Iðnú.

Brundtland, G. H. (1987). *Report of the world commission on environment and development: Our common future.* Sótt af http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf

Bryndís Sóley Gunnarsdóttir og Sólveig María Árnadóttir. (2020). *Sjálfbærni til framtíðar: innleiðing Heimsmarkmiðs 4.7 á Íslandi* (óútgefin meistararitgerð). Sótt af https://skemman.is/bitstream/1946/36158/3/Sjálfbærni%20til%20framt%C3%ADðar.pdf

Brynja E. Halldórsdóttir, Ólafur Páll Jónsson og Berglind Rós Magnúsdóttir. (2016). Education of democracy, citizenship and social justice: The case of Iceland. Í A. Peterson, R. Hattam, M. Zembylas og J. Arthur (ritstjórar), *The Palgrave international handbook of education for citizenship and social justice* (bls. 435–463). London: Palgrave Macmillan.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research* (4. útgáfa). Boston: Pearson.

Eygló Árnadóttir. (2009). *Ekki benda á mig! Um framkvæmd laga um jafnréttisfræðslu í grunnskólum* (óútgefin meistararitgerð). Sótt af http://hdl.handle.net/1946/3593

Félag Sameinuðu þjóðanna. (e.d.-a). Markmið 4. Menntun fyrir alla. Tryggja öllum jafnan aðgang að góðri menntun og tækifæri til náms alla ævi. Sótt af https://www.un.is/heimsmarkmidin/menntun/

Félag Sameinuðu þjóðanna. (e.d.-b). Verður heimurinn betri? Kennslubók og kennsluefni. Sótt af https://www.un.is/skolavefur/verdur-heimurinn-betri/

Fljótsdalshérað. (2008). Menntastefna 2008–2027. Sótt af https://www.fljotsdalsherad.is/static/files/Skjol/Samth-regl-stefnur/stefnur/menntastefna_fljotsdalsherads.pdf

Guðný S. Guðbjörnsdóttir og Steinunn Helga Lárusdóttir. (2017). Hvernig er tekið á fræðslu um kynjajafnrétti í skólum? Athugun á viðhorfum, þekkingu og áhuga skólastjóra þriggja skólastiga. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun.* Sótt af https://opinvisindi.is/bitstream/handle/20.500.11815/612/17.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Hinsegin frá Ö til A. (e.d.). Grunnurinn: Kynjatvíhyggja. Sótt af https://otila.is/grunnurinn/kynjatvihyggja

Hörgársveit. (2016). *Skólastefna*. Sótt af https://www.horgarsveit.is/static/files/thjonusta/menntun-og-fraedsla/skolastefna-lokautgafa.pdf?fbclid=IwAR2LNqVFegp31NxXVFgJvGdcrUqlPCoUrg2586EE1HarfnqYPER174PWuyY

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2017). Sjálfbærnimenntun í aðalnámskrá leik-, grunn- og framhaldsskóla 2011: Samræmdar hugmyndir eða sundurlausar? *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun.* Sótt af http://netla.hi.is/greinar/2017/ryn/05.pdf

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Kristín Norðdahl, Auður Pálsdóttir, Björg Pétursdóttir, Eygló Björnsdóttir, Gunnhildur Óskarsdóttir og Þórunn Reykdal. (2008). *Andi sjálfbærrar þróunar í námskrám og menntastefnu – náum honum til jarðar.Reykjavík: Kennaraháskóli Íslands.* Sótt af http://skrif.hi.is/geta/files/2009/02/p4_300408.pdf

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2017). Sjálfbærnimenntun í aðalnámskrá leik-, grunn- og framhaldsskóla 2011: Samræmdar hugmyndir eða sundurlausar? *Netla — Veftímarit um uppeldi og menntun.* Sótt af http://netla.hi.is/greinar/2017/ryn/05.pdf

Ísafjarðarbær. (2019). *Menntastefna Ísafjarðarbæjar.* Sótt af https://www.isafjordur.is/static/files/UtgefidEfni/Stefnur/menntastefna_isafjardarbaejar_2019.pdf

Katrín Blöndal og Sigríður Halldórsdóttir. (2013). Úrtök og úrtaksaðferðir í eigindlegum rannsóknum. Í Sigríður Halldórsdóttir (ritstjóri), *Handbók í aðferðafræði rannsókna* (bls. 129–136). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.

Kennarasamband Íslands. (2019, 26. ágúst). Kynjafræði verði skyldufag í kennaranámi. Sótt af http://gamli.ki.is/rss/5392-kynjafraed-i-verd-i-skyldufag-i-kennaranami

Killerman, S. (e.d.). Comprehensive* list of LGBTQ+ vocabulary definitions. Sótt af https://www.itspronouncedmetrosexual.com/2013/01/a-comprehensive-list-of-lgbtq-term-definitions/

Kristín Dýrfjörð og Berglind Rós Magnúsdóttir. (2016). Privatization of the early childhood education in Iceland. *Research in Comparative and International Education, 11*(1), 80–87. Sótt af https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1745499916631062

Landin, S. (2013). *Verður heimurinn betri? Fróðleikur um þróunina í heiminum* (Salvör Aradóttir þýddi). Reykjavík: Þróunarsamvinnustofnun Íslands.

Landssamtök íslenskra stúdenta. (2019, 4. september). Stuðningsyfirlýsing við bréf jafnréttisnefndar Kennarasambands Íslands um að kynjafræði verði skyldufag í kennaranámi. Sótt af http://studentar.is/frettir-og-greinar/2019/9/3/stuningsyfirlsing-vi-brfi-jafnrttisnefndar-kennarasambands-slands-um-a-kynjafriveri-skyldufag-kennaranmi

Lög um grunnskóla nr. 91/2008.

Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla nr. 10/2008.

Lög um persónuvernd og vinnslu persónuupplýsinga nr. 90/2018.

Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna. (2005). Samningur um að vernda og styðja við fjölbreytileg menningarleg tjáningarform. Sótt af https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/MRN-pdf/UNESCO_fjolbreytileg_menningarleg_tjaningarform.pdf

Mennta- og menningarmálaráðuneyti. (2013). *Aðalnámskrá grunnskóla: Almennur hluti 2011: Greinasvið 2013.* Reykjavík: Höfundur.

Mennta- og menningarmálaráðuneyti. (2014). *Hvítbók um umbætur í menntun.* Reykjavík: Höfundur.

Nordic council of ministers. (2018). *A common path: Iceland's presidency of the Nordic council of ministers in 2019.* Sótt af https://www.stjornarradid.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=04fe5615-dc6e-11e8-942e-005056bc4d74

Norræna ráðherranefndin. (2018). *Gagnvegir góðir. Formennska Íslands í Norrænu ráðherranefndinni 2019*. Kaupmannahöfn: Höfundur. doi:10.6027/ANP2018-825

Ólafur Páll Jónsson. (2018). In search of a democratic society: The Icelandic kitchenware revolution and educational response to socio-economic collapse. Í J. Feu og Ó. Prieto-Flores (ritstjórar), *Democracy and education in the 21st century: The articulation of new democratic discourse and practices* (bls. 44–67). Bern: Peter Lang.

Reykjavíkurborg. (2019). *Látum draumana rætast. Menntastefna Reykjavíkurborgar til 2030.* Sótt af https://reykjavik.is/sites/default/files/Almennt_efni/menntastefna_rvk_20x20-lores22.02.pdf

Sigrún Helgadóttir. (2013). *Sjálfbærni: Grunnþáttur í menntun á öllum skólastigum.* Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Námsgagnastofnun.

Sigurður Kristinsson. (2013). Siðfræði rannsókna og siðanefndir. Í Sigríður Halldórsdóttir (ritstjóri), *Handbók í aðferðafræði rannsókna* (bls. 71–88). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.

Sisk, D. A. (2010). Fostering global awareness and global learning for gifted students. *Gifted Educational International, 27*(1), 10–18. Sótt af https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/026142941002700104

Skaftárhreppur. (2016). *Menntastefna Skaftárhrepps 2016–2020.* Sótt af http://www.klaustur.is/files/Menntastefna_2016_2020.pdf

Stefán Bergmann, Erla Kristjánsdóttir, Eygló Björnsdóttir, Kristín Norðdahl, Þórunn Reykdal og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2010). *Menntun til sjálfbærrar þróunar: Af reynslu átta íslenskra skóla 2008–2009. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.* Sótt af https://skrif.hi.is/geta/files/2008/05/reynsla_islenskra_skola.pdf

Stjórnarráð Íslands. (e.d.-a). Heimsmarkmiðin 17. Sótt af https://www.stjornarradid.is/verkefni/utanrikismal/throunarsamvinna/heimsmarkmidin/heimsmarkmidin-17/

Stjórnarráð Íslands. (e.d.-b). Námskrár. Sótt af http://www.stjornarradid.is/verkefni/menntamal/namskrar/

UNESCO. (e.d.). UN decade of ESD. Sótt af https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/what-is-esd/un-decade-of-esd

van der Westhuizen, C. N. og Maree, J. G. (2010). From human to humankind: Facilitating global awareness among the gifted. *Gifted Education International, 27*(1), 54–62. Sótt af https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/026142941002700110

Verkefnastjórn íslenskra stjórnvalda um Heimsmarkmiðin. (2018). *Stöðuskýrsla*. Sótt af https://www.stjornarradid.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=14565f37-7dd6-11e8-942c-005056bc530c

Þingskjal nr. 310/2020–2021. Tillaga til þingsályktunar um menntastefnu fyrir árin 2020–2030.

Þorgerður Einarsdóttir og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). Kynjajafnréttisfræðsla í skólum: Hindranir og tækifæri. *Ráðstefnurit Netlu – Menntavika 2011.* Sótt af http://netla.hi.is/menntakvika2011/030.pdf

Bryndís Sóley Gunnarsdóttir, Sólveig María Árnadóttir, Bragi Guðmundsson og Ólafur Páll Jónsson. (2020).
Menntun til sjálfbærni – staða Íslands
Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun: Sérrit 2020 – Menntavika 2020.
Sótt af http://netla.hi.is/serrit/2020/menntavika_2020/04.pdf
DOI: https://doi.org/10.24270/serritnetla.2020.10